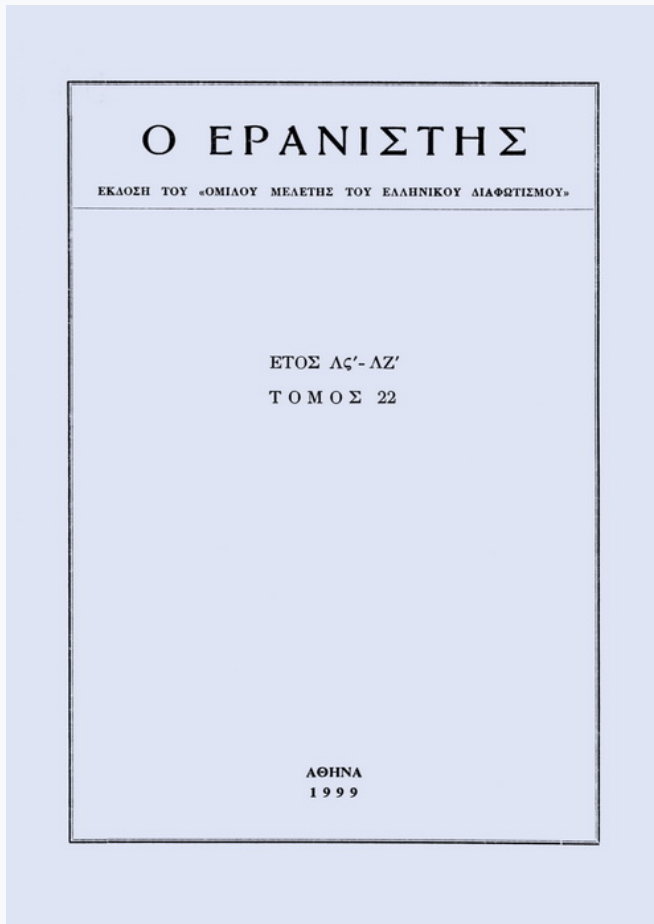

The Gleaner

Vol 22 (1999)

Η γαλλική μετάφραση και η έκδοση των Στοχασμών του Ευγένιου Βούλγαρη

Βασίλειος Ν. Μακρίδης

doi: [10.12681/er.192](https://doi.org/10.12681/er.192)

To cite this article:

Μακρίδης Β. Ν. (1999). Η γαλλική μετάφραση και η έκδοση των Στοχασμών του Ευγένιου Βούλγαρη. *The Gleaner*, 22, 263–270. <https://doi.org/10.12681/er.192>

μενο τοῦ Fénélon καὶ ὑπάρχουν ἐνδείξεις ὅτι ὁ πρῶτος τόμος εἶχε ἤδη τυπωθεῖ (ἀλλά, ἴσως, δὲν εἶχε κυκλοφορήσει) τὸ 1820.⁵

Ὁ ἐκδοτικὸς προγραμματισμὸς, ποῦ εἶχε δημοσιοποιηθεῖ τὸ 1821 καὶ τὸ 1822, ἐγκαταλείφθηκε κατὰ τὰ τρία τέταρτά του: ὁ Γλυκῆς ἀπέσυρε, σιωπηρὰ, τὶς σχετικὲς εἰδήσεις, ἤδη ἀπὸ τὸ καλοκαίρι τοῦ 1823, ὅταν ἔγραφε τὸ προλογικὸ κείμενό του γιὰ τὸ *Μηρολόγιον* τοῦ ἔτους 1824,⁶ χωρὶς νὰ δίνει καμιὰν ἐξήγηση γιὰ τὴν ἐγκατάλειψή τῶν σχεδίων. Ἴσως τὰ γεγονότα τοῦ 1821, μὲ τὸν περιορισμὸ τῆς ἀγορᾶς τοῦ λόγιου βιβλίου ποῦ ἐπέφεραν, νὰ εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς διακοπῆς τῆς ἐκδοτικῆς προσπάθειας σ' αὐτὸν τὸν τομέα. Ἴσως.

Πάντως οἱ φροντίδες γιὰ τὴν ἐκδοσὴ τοῦ *Τηλεμάχου* συνεχίστηκαν ἔως, τουλάχιστον, τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1824: ὁ Γλυκῆς πρέπει νὰ εἶναι ὁ μὴ κατονομαζόμενος τυπογράφος ὁ ὁποῖος, τὸν μῆνα ἐκεῖνο, κατέθεσε στὴ βενετικὴ λογοκρισία, ἀντὶ χειρογράφου, ἀντίτυπο τῆς δίτομης ἐκδοσῆς Θεοδοσίου, τοῦ 1803, προκειμένου νὰ λάβει τὴν ἀπαιτούμενη ἄδεια γιὰ τὴν ἐπανεκδοσὴ τοῦ βιβλίου.⁷ Χωρὶς νὰ δώσει συνέχεια στὸ σχέδιό του, ἀν καὶ τοῦ δόθηκε ἡ σχετικὴ ἄδεια. Ἡ ἐκδοτικὴ διαδρομὴ τῶν ἐπανεκδιδομένων μεταφράσεων τοῦ Fénélon στὰ βενετικὰ τυπογραφεῖα ἢ ἀ συνεχιστεῖ τὸ 1830, ἀλλὰ αὐτὴ τὴ φορὰ ἀπὸ τὴν τυπογραφία τοῦ Andreola.

ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΗΛΙΟΥ

Η ΓΑΛΛΙΚΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΚΑΙ Η ΕΚΔΟΣΗ ΤΩΝ ΣΤΟΧΑΣΜΩΝ ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΗ

ΑΝΑΜΕΣΑ ΣΤΑ ΣΠΑΝΙΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΕΥΓΕΝΙΟΥ ΒΟΥΛΓΑΡΗ (1716-1806) ἀνήκουν ἀναμφίβολα καὶ οἱ *Στοχασμοὶ εἰς τοὺς παρόντας κρίσιμους Καίρους, τοῦ Κράτους τοῦ Ὀθωμανικοῦ* (σ. 40, σχῆμα 4ο), οἱ ὁποῖοι δημοσιεύτηκαν ἀνώνυμα, χωρὶς τόπο ἐκδοσῆς, καθὼς ἐπίσης καὶ χωρὶς χρονο-

5. A. Camariano-Cioran, *Les Académies princières de Bucarest et de Jassy et leurs professeurs*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 648. Πβ. Φίλιππος Ἡλιού, στὰ *Τετράδια Ἐργασίας*, ἀρ. 4, 1983, σ. 43.

6. Τὸ προλογικὸ κείμενο τοῦ *Μηρολόγιου* τοῦ 1824 δημοσιεύεται, μὲ χρονολογία 1822. ἀ. Ἰουνίου, ποῦ ἴσως εἶναι τυπογραφικὸ λάθος (: 1822 ἀντὶ 1823) ἢ, πρᾶγμα συνηθισμένο καὶ ἐνδεικτικὸ τῆς ἀνεμελιᾶς ποῦ χαρακτηρίζει, συχνά, τὰ ἐλληνικὰ τυπογραφεῖα τῆς Βενετίας, ἀπλῆ ἀναπαραγωγὴ τῆς ἀρχῆς τοῦ προλογικοῦ κειμένου τοῦ προηγούμενου *Μηρολόγιου*, ποῦ χρησίμεψε ὡς πρότυπο στὴ νέα στοιχειοθεσία. Ἄλλωστε καὶ στὸ ἐπόμενο *Μηρολόγιο*, τοῦ 1825, παραμένει ἡ ἴδια χρονολογία στὸ κείμενο τοῦ Μιχαὴλ Γλυκῆ (: 1822. ἀ. Ἰουνίου).

7. Ὁφείλω τὴν πληροφορίαν στὸν Τριαντάφυλλο Σκλαβενίτη.

λογία έκδοσης. Στά σωζόμενα αντίτυπα του έργου δὲν ὑπάρχει μάλιστα οὔτε ἡ σελίδα τοῦ ἐξωφύλλου,¹ ἀλλὰ ὁ τίτλος του βρῖσκεται πάλι στὴν πρώτη σελίδα πρὶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ κειμένου. Εἶναι βέβαιο ὅτι πρόκειται γιὰ κείμενο τοῦ Βούλγαρη, δεδομένου ὅτι τὸ μνημονεῦει ὁ ἴδιος ὡς *Στοχασμοὶ τῆς καθ' ἡμᾶς καταστάσεως τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους* καὶ ὡς «*Conjecturae de moderni Status Othomani Potentia*» στὸ διασωζόμενο στὴν Πετρούπολη αὐτόγραφο κατάλογο τῶν ἔργων του.² Ἐκτὸς τούτου, ὡς ἔργο τοῦ Βούλγαρη τὸ ἀναφέρουν καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς βιογράφους του.³ Ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, ἔχουν διατυπωθεῖ διάφορες ἀπόψεις σχετικὰ μὲ τὸν τόπο καὶ τὴ χρονολογία ἐκδόσεώς του. Ὁ Ζαβίρας ὑποθέτει ἀπὸ τὰ τυπογραφικὰ στοιχεῖα ὅτι τὸ ἔργο τυπώθηκε μᾶλλον στὴ Λιψία.⁴ Πιθανότερη ὅμως φαίνεται ἡ ἀπόψη ὅτι αὐτὸ τυπώθηκε στὴν Πετρούπολη, ὅπου βρισκόταν ὁ Βούλγαρις τοῦλάχιστον ἀπὸ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1771 καὶ ὅπου ἀνέπτυξε περαιτέρω τὶς συγγραφικὲς του δραστηριότητες μὲ σκοπὸ νὰ ὑποστηρίξει τὸ ρωσικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὸ ὑπόδουλο γένος του. Στὸ ἔργο του λοιπὸν αὐτό, τὸ ὁποῖο δείχνει καλὴ γνώση τῶν τότε πολιτικῶν δεδομένων καὶ ἐξελίξεων στὶς διεθνεῖς σχέσεις καὶ συγκεκριμένα τῆς θεωρίας γιὰ τὴν ἰσορροπία δυνάμεων («*ἀντιρροπία*») πρὸς ὄφελος τῆς γενικότερης εὐρωπαϊκῆς ἀσφάλειας, ὁ Βούλγαρις ἔθιξε μὲ ὀξύνοια τὸ ζήτημα τῆς ὑποτιθέμενης παρακμῆς τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τοὺς τρόπους ἐλέγχου τους ἀπὸ τὶς εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις. Κατὰ τὴ γνώμη του, ἡ δημιουργία μιᾶς ἀνεξάρτητης ἐλληνικῆς ἡγεμονίας διὰ μέσου τῆς ἀπό-

1. Αὐτὸ εἶχε ἤδη παρατηρήσει ἀπὸ παλιὰ καὶ ὁ Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς ἢ ἐλληνικὸν θέατρον* (1872), ἀνατύπωσις Α' ἐκδόσεως μὲ ἐπιμέλεια Τ. ἈΘ. Γριτσοπούλου, Ἀθήνα 1972, σ. 294: «Χωρὶς νὰ ἔχη τὸ πρῶτον φύλλον τῆς ἐπιγραφῆς».

2. Βλ. S. K. Batalden, «Notes from a Leningrad Manuscript: Eugenios Voulgaris' Autograph List of his Own Works», *Ὁ Ἐραμιστὴς* 13 (1976) 1-22, ἐδῶ σ. 10 καὶ 18 (ἀρ. 27). Ὁ Βούλγαρις δὲν δίνει πάλι πληροφορίες ἐκεῖ γιὰ τὸν τόπο καὶ τὴ χρονολογία ἐκδόσεως τοῦ έργου αὐτοῦ. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι δίπλα στὴν ἔνδειξη «editae anno» ὁ Βούλγαρις εἶχε θέσει ἀπλῶς ἀποσιωπητικὰ, γεγονός που σημαίνει ὅτι, ὅταν εἶχε συντάξει τὸν κατάλογο αὐτὸ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1801 καὶ 1804, δὲν θυμόταν μᾶλλον καὶ ὁ ἴδιος πότε ἀκριβῶς εἶχαν ἐκδοθεῖ οἱ *Στοχασμοὶ* στὰ ἐλληνικὰ καὶ στὰ γαλλικὰ.

3. Βλ. ἐνδεικτικὰ I. Martynov, «Izvestie o arkhiepiskope Evgenii Bulgare», *Litsei* 1/3 (Ἄγ. Πετρούπολη 1806) 34-52, στή σ. 46. Evgenii [Bolkhovitinov], *Slovar' istoricheskii o byeshikh v Rossii pisateliakh dukhovnago china greko-rossiiskoi tserkvi*, τ. I, Ἄγ. Πετρούπολη 1827, σ. 151 (ἀναφέρει ὡς τόπο ἐκδόσεως τοῦ έργου σὲ σχῆμα 4ο τὴν Πετρούπολη τὸ 1772). P. Strahl, *Das gelehrte Russland*, Λιψία 1828, σ. 449. Κ. Σάθας, *Νεοελληνικὴ φιλολογία*, Ἀθήνα 1868, σ. 570. A. S. Lebedev, «Evgenii Bulgari, arkhiepiskop slovenskii i khersonskii», *Drevniaia i Novaia Rossia* 1 (1876) 209-223, στή σ. 216 (ἀναφέρει τὸ 1771). G. L. Arsh, «Evgenii Bulgari v Rossii», *Voprosy Istorii* 4 (1987) 103-113, στή σ. 107 (κάνει λόγο γιὰ τὸ 1772).

4. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς*, ὅ.π., σ. 294.

σχίσης τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας θὰ συνέβαλλε ἀποφασιστικὰ στὴν κατεΰθυνση αὐτή. Ἄλλωστε, πρὶν ἀπὸ λίγο καιρὸ εἶχε ξεσπάσει καὶ ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1768-1774, ὁ ὁποῖος σίγουρα εἶχε συμβάλει στὴ δημιουργία ἐνὸς φιλελληνικοῦ πλαισίου ἀναφορᾶς στὴν Πετρούπολη καὶ ἐμμέσως στὴν πρόσκληση τοῦ ἴδιου τοῦ Βούλγαρη στὴ Ρωσία.⁵ Ἐπιπλέον, τὴν ἴδια ἀκριβῶς περίοδο μαρτυροῦνται καὶ ἄλλα σχετικὰ ἔργα καὶ μεταφράσεις τοῦ Βούλγαρη (π.χ. διάφορα φιλελληνικά φυλλάδια, μεταξὺ ἄλλων δὲ μεταφράσεις κειμένων τοῦ Voltaire, π.χ. *Οὐλοταίρου τὸ Διεγερτικὸν τῶν βασιλέων*), τὰ ὁποῖα ἐντάχθηκαν στὴν τότε ρωσικὴ πολιτικὴ γιὰ τοὺς ὀρθόδοξους πληθυσμοὺς τῶν Βαλκανίων. Τὰ φυλλάδια αὐτὰ εἶχαν τότε κυκλοφορήσει ἀρχικῶς αὐτόνομα, ἀργότερα δὲ καὶ δεμένα ὅλα μαζὶ σὲ ἓναν τόμο. Ἡ σύνταξη τῶν *Στοχασμῶν* μὲ βάση ἐσωτερικὲς ἐνδείξεις πρέπει ἔτσι νὰ τοποθετηθεῖ ἤδη τὸ 1771,⁶ ἢ δὲ ἐκτύπωσή τους στὴν Πετρούπολη τὸ 1772.⁷ Ἀναφορικὰ δὲ μὲ τὰ εἰδικότερα τυπογραφικὰ στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποιήθηκαν, ἀρχικὰ εἶναι πιθανὸ νὰ εἶχαν προμηθευτεῖ καὶ στὴν Πετρούπολη τέτοια στοιχεῖα (π.χ. τοῦ J. G. I. Breitkopf) ἀπὸ τὴ Λιψία.⁸ Πέραν τούτου, ὑπάρχουν καὶ ἄλλες ἐνδείξεις ποὺ συνηγοροῦν ὑπὲρ τῆς Πετρούπολης ὡς τόπου ἐκδοσης ὅχι μόνο τῶν *Στοχασμῶν*, ἀλλὰ καὶ τῶν διαφόρων ἄλλων σχετικῶν φιλελληνικῶν φυλλαδίων τότε.⁹

Σχετικὰ μὲ τὰ σωζόμενα ἀντίτυπα τοῦ ἔργου, ἓνα ἀπὸ αὐτὰ ὑπῆρχε στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Γιάννη Βλαχογιάννη (σ. 40, σχῆμα 4ο, χωρὶς ἐξώφυλλο), ἀπ' ὅπου τὸ περιέγραψε ὁ H. Pernot.¹⁰ Ἐνα ἀντίτυπο ὑπάρχει ἐπίσης καὶ στὸ τμῆμα χειρογράφων καὶ σπάνιων ἐντύπων τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Πανεπιστημίου Kazan' (ἀρ. καταλ. XXIV 335),¹¹ ὅπου εἶχε τελικὰ καταλήξει σημαντικὸ τμῆμα τῆς προσωπικῆς βιβλιοθήκης τοῦ Βούλγαρη.¹² Ἀντίτυπα τοῦ ἔργου ὑπάρχουν ἀκόμη στὴ Ρουμανία, δεμέ-

5. Βλ. γενικὰ S. K. Batalden, *Catherine II's Greek Prelate. Eugenios Voulgaris in Russia, 1771-1806* (East European Monographs CXV), Boulder/N. Ἰόρκη 1982, σ. 13-29.

6. Βλ. Ν. Καμαριανός, «Ἐπτὰ σπάνια ἑλληνικὰ φυλλάδια δημοσιευμένα στὴν Πετρούπολη (1771-1772)», *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 18 (1986) 1-34, στίς σ. 4-5.

7. Batalden, *Catherine II's Greek Prelate*, ὁ.π., σ. 157. Βλ. καὶ A. Camariano, *Spiritual revolutionar francez si Voltaire in limba greacă si română*, Βουκουρέστι 1946, σ. 92-93, ὑπόσ. 2. Μεταγενέστερες ἐκδόσεις τῶν *Στοχασμῶν* —ἀλλὰ μὲ σημαντικὲς ἀλλαγές στὴ γλώσσα καὶ στὸ περιεχόμενο— ἔγιναν στὴν Κέρκυρα τὸ 1851 καὶ 1854.

8. Περβ. Φ. Η. Ἡλιού, *Ἠροσθήζες στὴν ἑλληνικὴ βιβλιογραφία. Α. Τὰ βιβλιογραφικὰ κατάλοιπα τοῦ É. Legrand καὶ τοῦ H. Pernot (1515-1799)*, Ἀθήνα 1973, σ. 307.

9. Βλ. Καμαριανός, «Ἐπτὰ σπάνια ἑλληνικὰ φυλλάδια», ὁ.π., σ. 31-34.

10. Βλ. Ἡλιού, *Ἠροσθήζες*, ὁ.π., σ. 310 (ἀρ. 244).

11. Βλ. Batalden, *Catherine II's Greek Prelate*, ὁ.π., σ. 157.

12. Βλ. ὁ.π., σ. 75-76.

RÉFLEXIONS

SUR

L'ÉTAT CRITIQUE ACTUEL

DE LA

PUISSANCE OTTOMANE.

Ant. J. G. G. G. G.
Ant.
Eugenios
Ant. J. G. G. G.

Ἡ σελίδα τίτλου τῆς γαλλικῆς μετάφρασης τῶν Στοχασμῶν
 τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη.

να σέ τόμους πού περιέχουν διάφορα ἀπό τὰ προαναφερθέντα φιλελληνικά φυλλάδια τῶν ἀρχῶν τοῦ 1770: ἓνα στή Βιβλιοθήκη τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἓνα στήν Πανεπιστημιακή Βιβλιοθήκη τοῦ Ἰασίου καί ἓνα στήν κατοχή τοῦ Νέστορα Καμαριανοῦ.¹³ Τέλος, τὸ 1996 ἐπανεκδόθηκαν ἀνασταστικά στήν Ἀθήνα (ἐκτός ἐμπορίου σέ 250 ἀριθμημένα ἀντίτυπα) οἱ *Στοχασμοί* με βάση τὸ ἀντίτυπο τῆς συλλογῆς τοῦ Γ. Κ. Ἀνεστοπούλου καί με ἐπιμέλεια καί φροντίδα τοῦ Κ. Χ. Σπανοῦ.¹⁴

Πολὺ ἐνδιαφέρον εἶναι ὅτι ὁ Βούλγαρις στὸν αὐτόγραφο κατάλογο τῶν ἔργων του κάνει λόγο καί γιὰ κάποια γαλλικὴ μετάφραση καί ἔκδοση τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου, χωρὶς πάλι νὰ δίνει περισσότερες πληροφορίες.¹⁵ Δὲν γνωρίζουμε πάντως ἀπὸ ποιὸν συγκεκριμένα ἔγινε ἡ μετάφραση αὐτή. Ὁ Παπαδόπουλος Βρετός, ὁ ὁποῖος τοποθετεῖ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση στήν Πετρούπολη τὸ 1771, ἀναφέρει ἐπίσης τὴ μετάφραση καί ἔκδοση τοῦ ἔργου στὰ γαλλικά. Προφανῶς δὲ αὐτὸς εἶχε κάποιο σχετικὸ ἀντίτυπο ὑπόψη του, γι' αὐτὸ καί ἔδωσε ὀρισμένες εἰδικότερες πληροφορίες γιὰ τὸ σχῆμα (12ο) καί τὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων του (σ. 96).¹⁶ Δὲν γνωρίζουμε ὅμως ποῦ βρίσκεται τὸ συγκεκριμένο αὐτὸ ἀντίτυπο σήμερα. Τὴ γαλλικὴ μετάφραση καί ἔκδοση τῶν *Στοχασμῶν* ἀνέφερε καί ὁ Batalden, ὁ ὁποῖος ἐπίσης δὲν κατάφερε νὰ ἐντοπίσει κάποιο ἀντίτυπό της.¹⁷ Ἔτσι, αὐτὴ ἐντάχθηκε παλαιότερα στὶς ἀβιβλιογράφητες καί λαοθάνουσες ἐκδόσεις.¹⁸ Ἐνδιαφέρον εἶναι πάντως ὅτι οἱ *Στοχασμοί* τοῦ Βούλγαρη μεταφράστηκαν καί στὰ ρωσικά ἀπὸ τὸν Aleksandr Kruglikov καί ἐκδόθηκαν δύο φορὲς τὸ 1780 (ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις τοῦ Πανεπιστημίου Μόσχας) καί τὸ 1788 με τὸν τίτλο *Razsuzhdenie na deistvoitel'no kriticheskoe so-sioiane Ottomanskoj Porty*.¹⁹ Τὸ χαρακτηριστικὸ ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ἡ ρωσικὴ μετάφραση εἶχε ἐκπονηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη γαλλικὴ μετάφραση, πράγμα πού σημαίνει ὅτι ἡ τελευταία ὄντως εἶχε γίνεи τότε. Ἡ γαλλικὴ αὐτὴ μετάφραση δὲν πρέπει πάντως νὰ ἐκπλήσσει, δεδομένου ὅτι οἱ *Στοχασμοί* ἀποτελοῦσαν ἓνα σημαντικὸ πολιτικὸ κείμενο γιὰ τὴν

13. Βλ. Καμαριανός, «Ἐπτὰ σπάνια ἑλληνικά φυλλάδια», ὁ.π., σ. 1-2.

14. Στὰ λίγα σχόλια τῆς παραπάνω ἀνατύπωσης ἔχουν παρεισφρήσει ὀρισμένα λάθη. Πρῶτον, θεωρεῖται ὅτι οἱ *Στοχασμοί* τυπώθηκαν τὸ 1791 ἢ 1792 (τὸ σωστό: 1772) καί ὅτι ἡ ἀνατύπωση αὐτὴ ἔγινε «ἐκ τοῦ μοναδικοῦ στὸν κόσμον ἐντοπισθέντος ἀντιτύπου» (τὸ σωστό: διασώζονται καί ἄλλα).

15. Βλ. Batalden, «Notes», ὁ.π., σ. 10.

16. Α. Papadopoulos Vretos, *Biographie de l'Archevêque Eugène Bulgari: rédigée sur des documents authentiques*, Ἀθήνα 1860, σ. XIX καί XXVIII (ἀρ. 9).

17. Batalden, *Catherine II's Greek Prelate*, ὁ.π., σ. 157. Ἄλλοῦ ὁ Batalden («Evgenii (Bulgaris)», *The Modern Encyclopedia of Russian and Soviet History*, τ. 11, 1979, σ. 20-22, στή σ. 21) ἀναφέρει ὅτι ἡ γαλλικὴ μετάφραση δημοσιεύτηκε τὸ 1774.

18. Βλ. Ἠλιού, *Προσθήκες*, ὁ.π., σ. 325 (ἀρ. 248).

19. Βλ. Batalden, *Catherine II's Greek Prelate*, ὁ.π., σ. 157.

τότε κατάσταση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ ἐξυπηρετοῦσαν ἐν πολλοῖς τὰ ρωσικὰ σχέδια, προσφέροντας κατάλληλο ἰδεολογικὸ ὑπόβαθρο γιὰ τὴ θεμελίωση τῆς ρωσικῆς ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς. Ἡ γαλλικὴ μετάφραση ἀποσκοποῦσε πιθανῶς καὶ στὴ σχετικὴ πληροφόρηση τοῦ δυτικοῦ κόσμου, ὁ ὁποῖος εἶχε ταυτόχρονα πολλὰ συμφέροντα ἀπὸ μιὰ ἐνδεχόμενη συρρίκνωση τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.²⁰

Ἀπὸ τὶς ἔρευνές μας, ἐντοπίσαμε κάποια ἀντίτυπα τῆς ἐν λόγω γαλλικῆς μετάφρασης καὶ ἐκδόσης τῶν *Στοχασμῶν*. Ἐνα τέτοιο ἀντίτυπο σῶζεται στὴ Library of Congress (σ. 96[2] καὶ μὲ ἀρ. καταλ. A-Dp12s chil) καὶ τὸ ὁποῖο προέρχεται ἀπὸ τὴν Yudin Collection.²¹ Ἐνα ἄλλο ἀντίτυπο, τὸ ὁποῖο ἐξετάσαμε de visu, βρίσκεται στὴν Κρατικὴ καὶ Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθήκη τῆς Κάτω Σαξονίας στὸ Göttingen (Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek Göttingen — μὲ ἀρ. καταλ. 8o H. Turc. 1287). Φέρει τὸν τίτλο *Réflexions sur l'état [sic] critique actuel de la puissance Ottomane*,²² ἀλλὰ καὶ πάλι δὲν ἀπάρχει κάποια πληροφόρηση γιὰ τὸν τόπο ἢ τὴ χρονολογία ἐκδόσεως. Τὸ ἀντίτυπο αὐτὸ προέρχεται ἀπὸ δωρεὰ τοῦ Ρώσου βαρόνου, γιαιοτροῦ καὶ συλλέκτη Georg Thomas von Asch (1727-1807) ἀπὸ τὴν Πετρούπολη. Ὁ Asch εἶχε σπουδάσει καὶ εἶχε ἀποκτήσει διδακτορικὸ δίπλωμα στὴν ἰατρικὴ ἀπὸ τὸ Πανεπιστήμιο Göttingen. Ἀργότερα ἔκανε μεγάλες δωρεές στὴν Alma Mater του (π.χ. βιβλία, νομίσματα, χάρτες, ὄρυκτά), ἢ ὅποια τὸν τίμησε γιὰ τὴν προσφορά του τὸ 1998 μὲ τὴ διοργάνωση εἰδικῆς ἐκθεσεως.²³ Ἡ καταγωγή τοῦ Asch ἀπὸ τὴν Πετρούπολη, ὅπου διέμεινε καὶ ὁ Βούλγαρις γιὰ σημαντικό διάστημα, δὲν ἀποκλείει καὶ τὴ γνωριμία

20. Ἐς σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι οἱ μεταφράσεις τοῦ ἔργου αὐτοῦ τοῦ Βούλγαρη ἀπὸ τὰ ἑλληνικὰ στὰ γαλλικὰ καὶ στὰ ρωσικὰ εἶναι γνωστὲς στοὺς βιογράφους του ἤδη ἀπὸ παλιά. Βλ. Martynov, «Izvestie», ὁ.π., σ. 46. Evgenii [Bolkhovitinov], *Slovar'*, ὁ.π., σ. 151. Strahl, *Das gelehrte Russland*, ὁ.π., σ. 449. Σάθας, *Νεοελληνικὴ φιλολογία*, ὁ.π., σ. 570. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς*, ὁ.π., σ. 294. Lebedev, «Evgenii Bulgaris», ὁ.π., σ. 216. Arsh, «Evgenii Bulgari», ὁ.π., σ. 107.

21. Τὴν πληροφόρηση αὐτὴ ἀντλήσαμε ἀπὸ τὴν ἠλεκτρονικὴ τράπεζα δεδομένων Karlsruher Virtueller Katalog, ὅπου καταλογογραφοῦνται τὰ ἐντυπα ὀρισμένων μεγάλων βιβλιοθηκῶν τοῦ κόσμου.

22. Ἐς σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ τίτλος αὐτὸς θυμίζει ὀρισμένα ἔργα, τὰ ὅποια εἶχαν κυκλοφορήσει παλαιότερα στὴ Δύση καὶ ἔθιγαν γενικὰ τὴν ἴδια προβληματικὴ, ὅπως αὐτὸ τοῦ Jean-Baptiste de Rocolles, *Vienne deux fois assiégée par les Turcs MDXXIX et MDCLXXXIII et heureusement délivrée, avec des réflexions historiques sur la maison de Habsbourg, ou d'Autriche; et sur l'origine, grandeur et décadence dernière de la puissance ottomane*, Leiden 1684, καὶ αὐτὸ τοῦ du Vignau, *L'état présent de la puissance Ottomane, avec les causes de son accroissement et celles de sa décadence [...]*, Παρίσι 1687, Χάγη 1688.

23. Βλ. «ganz vorzügliche und unvergeßliche Verdienste»: *Georg Thomas von Asch als Förderer der Universität Göttingen. Ausstellung im Historischen Gebäude der Niedersächsischen Staats- und Universitätsbibliothek, 20. April*

τῶν δύο ἀνδρῶν. Ὁ Asch εἶχε μάλιστα ἐπιστημονικὲς ἐπαφές καὶ μὲ τὸν Johann Andreas von Segner (1704-1777),²⁴ μὲ τὸν ὁποῖο εἶχε σχετιστεῖ στενὰ καὶ ὁ Βούλγαρις ἀργότερα.²⁵ Τὸ ὅλο πλαίσιο αὐτὸ μπορεῖ νὰ ἐξηγήσει γενικὰ τὸ πῶς ἔφθασε ἀρχικὰ τὸ ἐν λόγῳ ἀντίτυπο, τὸ ὁποῖο εἶχε τυπωθεῖ στὴ Ρωσία, στὴν κατοχὴ τοῦ Asch. Ἐξἄλλου, ὁ Asch, ὁ ὁποῖος εἶχε διατελέσει καὶ κρατικὸς σύμβουλος τῆς τσαρικῆς Ρωσίας τότε, εἶχε κατανοήσει προφανῶς τὰ πιθανὰ ὀφέλη γιὰ τὴ Ρωσία ἀπὸ τὴν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Βούλγαρη, γι' αὐτὸ καὶ εἶχε φροντίσει γιὰ τὴ διάδοσιν τοῦ ἔργου αὐτοῦ στὴ Δύση.

Σκοπὸς τοῦ παρόντος παρασχολήματος δὲν εἶναι ἡ λεπτομερὴς σύγκριση τοῦ ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου μὲ τὴ γαλλικὴ του μετάφραση, ἡ ὁποία —πλὴν ἐλαχίστων μικρῶν διαφορῶν— γενικὰ εἶναι ἀκριβῆς καὶ πιστὴ. Ἄς σημειωθεῖ πάντως ὅτι στὴ γαλλικὴ μετάφραση (σχῆμα 12ο, 96 σελίδες συνολικά, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴ σελίδα τοῦ τίτλου) ὑπάρχει στὸ τέλος καὶ μία σελίδα χωρὶς ἀρίθμηση, ἔπου παρατίθεται ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ G. W. Leibniz *Discours touchant la Methode [sic] d'inventer*.²⁶ Στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ γινόταν λόγος γιὰ τὶς ὠφέλειες ποὺ εἶχαν προκύψει ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς πυριτιδᾶς (la poudre à canon) καὶ τὴ χρῆσιν τῆς σὲ πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις, ἡ ὁποία, ὡς πραγματικὸ δῶρο ἐκ Θεοῦ, συνέβαλε περισσότερο ἀπὸ καθεὶ ἄλλο στὴν ἀναχαίτισιν τοῦ ὀθωμανικοῦ χειμάρρου (le torrent des Ottomans) ἀπὸ τὴν Εὐρώπην καὶ διὰ μέσου τῆς ὁποίας κάποια μέρα οἱ εὐρωπαϊκοὶ λαοὶ θὰ ἀπαλλάσσονταν πιθανότατα ὀριστικὰ ἀπὸ τὴ γειτνιασῆ τους μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Ἄν ὅμως δὲν συνέβαινε αὐτό, τότε τοὐλάχιστον θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ ἀπελευθερωθοῦν κάποιοι ὑπόδουλοι λαοὶ ἀπὸ τὸ σκότος καὶ τὴ βαρβαρότητα καὶ νὰ ἀπολαύσουν μαζὶ μὲ τοὺς λαοὺς τῆς Δύσης τὴ γλυκύτητα ἐνὸς ἐντίμου βίου καὶ τὴν ἐμπειρία μιᾶς καλῆς ἐξουσίας. Αὐτὸ δὲ θὰ μπορούσε συγκεκριμένα νὰ γίνῃ, ἂν προσφέρονταν στὴν Ἑλλάδα, τὴ μητέρα τῶν ἐπιστημῶν, καὶ στὴν Ἀσία, τὴ μητέρα τῶν θρησκειῶν, αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἀγαθὰ, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐμεῖς —συνέχισε ὁ Leibniz— αἰσθανόμεσθε ὑπόχρεοι ἀπέναντί τους. Τὸ παράθεμα αὐτό, τὸ ὁποῖο χαρακτηρίζεται ἀπὸ φιλελληνικὸ πνεῦμα

bis 22. *Mai 1998*, Katalogredaktion Helmut Rohlfing (Göttinger Bibliothekschriften 11), Göttingen 1998.

24. Βλ. τὸ ἔργο τοῦ J. A. von Segner, *Io. Andr. Segnerus D. Ordinis Medic. h.t. Decanus Dissertationem inauguralem clarissimi atque doctissimi candidati Georgii Thomae Aschii Petropolitani ad diem XVIII. Augusti M.DCC.L indicit theoriam machinae cuiusdam hydraulicae praemittit*, Γοτιγγη 1750.

25. Βλ. V. N. Makrides, *Die religiöse Kritik am kopernikanischen Weltbild in Griechenland zwischen 1794 und 1821*, Φραγκφούρτη α. Μ. 1995, σ. 244.

26. Ἐκδοσὴ *Oeuvres philosophiques latines et françoises: tirés de ses mss. qui se conservent dans la Bibliothèque Royale à Hanovre*, publiées par Rudolph Eric Raspe. Avec une préface de Abraham Gotthelf Kaestner, Ἄμστερνταμ/Λίψια: Jean Schreuder, 1765.

καὶ ἐνίσχυε προφανῶς τὶς θέσεις τοῦ Βούλγαρη, δὲν ὑπάρχει στὸ ἐλληνικὸ πρωτότυπο, τὸ ὁποῖο εἶχαμε ὑπόψη μας. Δὲν εἴμαστε ὅμως σίγουροι πρὸς τὸ παρὸν ἂν ὄντως πρόκειται περὶ μεταγενέστερης προσθήκης στὴ γαλλικὴ μετάφραση τῶν *Στοχασμῶν*. Πιθανὸν δὲ εἶναι ἡ παράλειψη αὐτὴ νὰ ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι στὰ σωζόμενα γνωστὰ ἐλληνικὰ πρωτότυπα λείπει ἡ σελίδα τοῦ τίτλου· ἐνδεχομένως δὲ νὰ λείπει μαζὶ τῆς καὶ τὸ τελευταῖο φύλλο τοῦ ἔργου, ὅπου ὑπῆρχε καὶ τὸ ἐν λόγῳ παράθεμα τοῦ Leibniz. Τέλος, στὸ γαλλικὸ τίτλο τοῦ ἀντιτύπου τοῦ Göttingen (βλ. ἐδῶ, σ. 266) ὑπάρχει ἐπίσης καὶ ἡ ἀκόλουθη χειρόγραφη σημείωση ἐνὸς ἀγνώστου κατόχου τοῦ ἔργου, πιθανῶς δὲ τοῦ ἴδιου τοῦ Asch: «Aus dem Griechischen des Eugenios übersetzt». Ἐδῶ πρόκειται γιὰ σαφῆ ἀναφορὰ στὴ γαλλικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ πρωτότυπο τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη.²⁷

ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ Ν. ΜΑΚΡΙΔΗΣ

ΑΓΝΩΣΤΟ ἢ ΑΝΥΠΑΡΚΤΟ ΕΠΩΝΥΜΟ ΤΟΥ ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΤΟΥ ΑΓΙΟΡΕΙΤΗ;

ΣΤΗ ΓΝΩΣΤΗ ΑΞΙΟΛΟΓΗ *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία ἀπ' ἀρχῆς μέχρι σήμερον* τοῦ Βασιλείου Στεφανίδου (χρησιμοποιοῦ τὴ μεταθανάτια τέταρτη ἐκδοση, Ἄθῆνα 1978, ἀνατύπωσιν ἐκ τῆς ἀναθεωρημένης ὑπὸ τοῦ συγγραφέως δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ ἔτους 1959), καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ὅπου μνημονεύεται ὁ Νικόδημος ὁ Ἀγιορείτης (σ. 717, σ. 770-771), τὸ ὄνομά του συνοδεύεται ἀπὸ ἓνα ἀμάρτυρο ἄλλως, ὅσο γνωρίζω, ἐπώνυμο, τὸ ὁποῖο μάλιστα προτάσσεται ἐκεῖ τοῦ κοινοῦ προσωνυμίου («Ἀγιορείτης»): *Νικόδημος Χαγκαρίτης ἢ ὁ Ἀγιορείτης*. Ἐχομε πράγματι ἐδῶ ἓνα νέο, ἄγνωστο κατὰ τὰ λοιπὰ, ἐπώνυμο τοῦ Νικοδήμου¹ (τοῦ ὁποίου πάντως τὸ πραγματικὸ οἰκογενειακὸ ὄνομα Καλιβούρτζης, στὶς διάφορες παραλλαγές του,² παραδίδεται μὲ ἀσφάλεια); καί, στὴν περι-

27. Ἴσως ἡ ἀπλὴ αὐτὴ ἀναφορὰ τοῦ ὀνόματος «Eugenios» ἔγινε ἀφορμὴ νὰ ἀποδοθεῖ τὸ ἔργο αὐτὸ (στὸν κατάλογο τῆς Κρατικῆς καὶ Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Göttingen) ἐσφαλμένα στὸν μητροπολίτη Κιέβου καὶ Γαλιτίας Εὐγένιο (Evgenii), κατὰ κόσμον Evfimii Alekseevich Bolkhovitinov (1767-1837), ἓναν φίλο καὶ μετέπειτα βιογράφο τοῦ Βούλγαρη.

1. Οἱ συγγραφεῖς ποὺ ἐπαναλαμβάνουν τὴ μνεῖα αὐτὴ φαίνεται νὰ ἀντιμετωπίζουν τὸ Χαγκαρίτης μᾶλλον ὡς μία μορφή ἐπώνυμου ἢ κοσμικοῦ προσωνυμίου τοῦ Νικοδήμου, παρὰ ὡς μοναστικὸ προσωνύμιον προερχόμενον εἴτε ἀπὸ τὸ ὄνομα κάποιου μοναστηριακοῦ ἰδρύματος ἐγκαταβίωσής του εἴτε ἀπὸ κάποια μοναστικὴ ιδιότητα· ἄλλωστε δὲν φαίνεται νὰ ὑπάρχει, στὸ Ἅγιον Ὄρος ἢ ἄλλου, ὄνομα ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ μπορούσε νὰ προέλθει τέτοιο προσωνύμιον.

2. Καλλ(λ)ιβούρτζης, Καλλ(λ)ιβούρτσος. Ὁ Μανουὴλ Γεδεών, *Ἀγιοποιήσεις*: